

УДК 159.953.5

М.М. Назар, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

e-mail: apartment@bigmir.net

<http://orcid.org/0000-0002-9104-2585>

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ

Анотація

Мета роботи – розкриття ролі інформаційних технологій у дистанційному навчанні для розвитку суб'єктної активності. В результаті дослідження розкрита роль інформаційних технологій у дистанційному навчанні для розвитку суб'єктної активності. Показано, що психологічний феномен суб'єктної активності визначається як міра прояву в діяльності індивідууму цілеспрямованості, що є націленою на перетворення зовнішньої (об'єктивної) та/або внутрішньої (суб'єктивної) дійсності. У зв'язі з формуванням самостійності, критичності сприйняття, інтенції та вмінь до постійного самонавчання, активності та ініціативності, інформаційні навчальні технології підключаються для створення умов, в яких формується високоефективне мислення, суб'єктна активність. Людина, яка навчається, сприймається не як пасивний об'єкт навчання, а як активний суб'єкт, який інтеріоризує знання у процесі своєї діяльності, здійснює суб'єктну активність, ставить та досягає навчальних цілей. Встановлення цілей навчання учням з боку вчителя замінюється визначенням ними власних навчальних цілей, побудовою індивідуальних траєкторій і темпів навчання, в залежності від власних особистісних особливостей, потреб, переваг і переконань. Таким чином, інформаційні технології стають не інструментами впливу вчителя на

учнів для трансляції «готових знань», а інструментами розкриття їх власної суб'єктної активності, самостійної інтелектуальної творчості, мислення. Дистанційні навчання та освіта, перш за все в контексті функціонування віртуальних освітніх середовищ, є чинником розвитку суб'єктної активності учасників навчального процесу. Серед технологій, що сприяють цьому розвитку, особливо виділяються дистанційні навчальні курси, інтернет-тренінги, вебінари, відео-конференції, онлайн-обговорення у форматі чатів та груп у соціальних мережах тощо.

Ключові слова: Інтернет, дистанційне навчання, інформаційні технології, e-learning.

Nazar Maxim Mykolayovich, Ph.D. in Psychology, Senior Researcher in Department of Modern Information Technologies of Education of Institute Psychology G.S. Kostiuk NAPS of Ukraine

INFORMATION TECHNOLOGIES IN DISTANT EDUCATION AS A FACTOR OF SUBJECT ACTIVITY DEVELOPMENT

Summary

Work's purpose is an opening of information technologies role in distant education for development of subject activity. As a result of research the role of information technologies in distant education for development of subject activity is exposed. It is rotined psychological phenomenon of subject activity is determined as a measure of purposefulness display of individual acivity which is aimed at transformation of external (objective) or/and internal (subjective) reality. In a copula with forming of independence, criticism of perception, intention and abilities for permanent self-training, activity and initiativeness, information educational technologies are connected for condition forming, in which high-efficiency thought and subject activity are formed. Learner is perceived not as passive object of learning, but as an active subject which internalizes knowledge in the process of

his/her activity, carries out subject activity, puts and achieves educational goals. Setting of learning aims of students from teacher's side is replaced by their own educational aims determination, construction of individual trajectories and rates of education, depending on own personality features, necessities, advantages and persuasions. Thus, information technologies become not instruments of teachers influence on students for translation of «prepared knowledges», but instruments of opening of their own subject activity, independent intellectual creation, thought. Distant learning and education, foremost in the context of virtual educational environments functioning, are factors of subject activity development of educational process participants. Among technologies assist this development, distant educational courses, internet trainings, webinars, video conferences, on-line discussions in the format of chats and groups in social networks etc. are especially selected.

Key words: *Internet, distant education, information technologies, e-learning.*

Постановка проблеми. Процеси інтенсивної інформатизації переважної більшості сфер суспільства все більшою мірою охоплюють також і сферу навчання. Дистанційне навчання, ґрунтуючись на інформаційних технологіях, з кожним роком стає все більш розповсюдженим, переходить у віртуальну сферу мережі Інтернет, охоплює мільйони користувачів у всьому світі. Інформаційні технології активно впроваджуються в установах освіти, у дистанційних навчальних курсах, тренінгах і семінарах, в просторі індивідуальних і колективних психолого-педагогічних ініціатив тощо. Необхідний для дистанційного навчання у віртуальному просторі новий інформаційний, технологічний і дідактичний фундамент, що характеризується відповідними підходами, технологіями і розробками, вже сформований. За рахунок постійного науково-технічного прогресу суттєво змінюється технічне оснащення освітнього простору, надаючи нові можливості для здійснення освіти та навчання з використанням

інформаційних технологій, зокрема для розвитку однієї з ключових для продуктивної діяльності психологічних характеристик індивідуума – суб'єктної активності. З'являються нові форми освітнього простору – віртуальні освітні середовища, що побудовані на принципах активності, ініціативності та суб'єктності тих, хто навчається, ґрунтуються на формуванні та здійсненні суб'єктної активності у навчанні, з відкритим доступом своїх учасників до практично невичерпних джерел електронної інформації в контексті досягнення мети навчальної системи. Активно розвиваються інтерактивні психолого-педагогічні розробки, впроваджується система e-learning – навчання, що побудоване на застосуванні інформаційних технологій. У зв'язку з переходом суспільства на інформаційну стадію розвитку, з одного боку, посилюється вплив високих технологій на сферу навчання та освіти, поглиблюється їх інтеграція з інформаційними технологіями, взаємний вплив один на одного, з іншого – зростає значення цілеспрямованості до творчого перетворення світу, до відповідальних суб'єктних ініціатив у розвитку інтелектуальних потенціалів, культурного, соціального та природнього середовища. Актуальність дослідження психологічного впливу інформаційних технологій у сфері дистанційного навчання на розвиток суб'єктої активності не викликає сумнівів.

Предметом дослідження є психологічний вплив інформаційних технологій дистанційного навчання на розвиток суб'єктої активності. **Об'єкт дослідження** – дистанційні навчально-психологічні інформаційні технології.

Метою роботи є розкриття ролі інформаційних технологій у дистанційному навчанні для розвитку суб'єктої активності.

Завдання дослідження: 1) уточнити значення психологічного феномену суб'єктної активності; 2) визначити базовий психічний механізм навчання в умовах інформаційного суспільства; 3) виявити роль інформаційних технологій у сучасній освіті та навчанні; 4) ідентифікувати технології дистанційного навчального процесу; 5) сформулювати принципи

дистанційного навчання; б) вказати технології дистанційного навчання, що сприяють розвитку суб'єктної активності учасників навчального процесу.

Потенціали інноваційних інформаційних технологій створюють достатні умови для підвищення продуктивності навчального процесу у різних його проявах і контекстах, сприяють впровадженню в практику нових освітніх і навчальних програм, оновленню психолого-педагогічних підходів і розробок, розвитку системи освіти в цілому, розкриттю особистісних та інтелектуальних ресурсів учасників навчального процесу. Хоча вказані потенціали мають особливе теоретичне та практичне значення для сучасної педагогічної психології, їхні психологічні особливості та ефективність є дослідженими недостатньо.

Наукова новизна роботи полягає у розкритті можливостей і особливостей психологічного впливу інформаційних технологій дистанційного навчання на розвиток суб'єктної активності.

Теоретичне значення полягає у виявленні принципів і психологічних особливостей формування суб'єктної активності у віртуальному просторі мережі Інтернет.

Практичне значення роботи полягає у розробці більш продуктивних підходів до розвитку суб'єктної активності з застосуванням сучасних інфокомунікативних, мультимедійних, інтерактивних технологій, зокрема дистанційних навчальних курсів і віртуальних освітніх середовищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливості розвитку суб'єктної активності засобами дистанційного навчання у віртуальному просторі ґрунтовно досліджуються науковим колективом лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка під керівництвом дійсного члена НАПН України, доктора психологічних наук, професора М.Л. Смульсон. Сфера відповідних досліджень охоплює закономірності та потенціали розвитку суб'єктної активності у віртуальному просторі мережі Інтернет в таких контекстах, як

формування інтелектуальних метакогніцій у віртуальному освітньому просторі; застосування різних технологій дистанційного навчання; вплив конфліктної взаємодії; кореляції суб'єктності та суб'єктної активності; кореляції комунікативної компетентності та суб'єктної активності; проектування, розробка та організація інтернет-тренінгів, спрямованих на розвиток суб'єктної активності, тощо [5;9;10;11].

Виклад основного матеріалу. Психологічний феномен суб'єктної активності може бути визначений як міра прояву в діяльності індивідууму цілеспрямованості, що є націленою на перетворення зовнішньої (об'єктивної) та/або внутрішньої (суб'єктивної) дійсності. Дистанційні навчання та освіта, що здійснюються у віртуальному просторі мережі Інтернет, є діяльностями, ефективність яких залежить, зокрема, від цілеспрямованості, вмотивованості, наполегливості та ін. учасників навчального процесу, в цілому – від їх суб'єктної активності [3;4;12]. Завдяки формуванню суб'єктної активності індивідуум отримує доступ до психологічних потенціалів, нових ресурсів саморозвитку, сприяє як інтерконтекстуальній продуктивності своєї діяльності, так і продуктивності у конкретних областях і контекстах, зокрема навчанню [1;2;6;7].

Освіта та навчання (як традиційні, так і дистанційні) в сучасній психолого-педагогічній парадигмі спрямовуються на розвиток особистості, що є вільним і багатостороннім, заснованим на самоцінності індивідууму та визнанні його інтелектуальних потенціалів. У загальному освітньому процесі акцент робиться не на знаннях з вузьких дисциплін, а на формуванні культури мислення – наукової, соціальної, політичної, економічної, екологічної, технічної тощо, впровадженні базових продуктивних ментальних стратегій опрацювання інформації, розвитку системного мислення для охоплення та побудови більш цілісних моделей дійсності. Тепер базовим психічним механізмом навчання визнається не механічне запам'ятовування (що втрачає свою актуальність, зокрема, через вільний

доступ до практично безмежних масивів знань у мережі Інтернет), а динамічне оперування можливостями свого мислення, що спрямовується на ефективний пошук, відбір, опрацювання, використання та креативне продукування інформації; не просто опрацювання знань, умінь та навичок, а формування культури системного креативного мислення, ерудиції та компетентності. Інформаційні технології стають важливими інструментами здійснення такої парадигми, що продовжує своє формування та розповсюдження [5;10].

Особливу за значенням роль інформаційні технології, зокрема у дистанційному навчанні, відіграють у процесах фундаменталізації освіти. Фундаментальність в освіті та навчанні, у загальному розумінні, може осмислюватися як формування у тих, хто навчається, системного та цілісного мислення, здатного до інтерконтекстуального продуктивного застосування; таким чином, це психологічна характеристика як самого освітнього чи навчального процесу, так і особистості, яка вчиться чи пройшла навчання. Освіта чи навчання можуть вважатися фундаментальними тоді, коли вони репрезентують процес нелінійної взаємної ампліфікації індивідуума та культурного середовища, у яке він включений чи з яким взаємодіє. Більш або менш творчо інтеріоризуючи ціннісно-орієнтовальні конструкти культури, індивідуум розвиває і збагачує свої інтелектуальні можливості, що на певному рівні відкриває йому здатності збагачувати інтелектуальні можливості вже культурного середовища. Фундаментальна освіта та навчання, використовуючи сучасні комп'ютерні технології, технології дистанційного навчання у віртуальному середовищі, що розширюють доступ учнів до масивів знань людства, полегшують обробку даних і надають можливості більш цілісно моделювати об'єкти, що вивчаються, націлена на забезпечення контексту формування сучасного, системного, динамічного мислення, здатного до високої продуктивності, активності та ініціативності, відкритого до саморозвитку, самокритики, альтернативних шляхів

сприйняття та осмислення дійсності, спрямованого на постійне самонавчання та вдосконалення [5;8;10].

Особливу роль у такій освіті та навчанні займають не стільки вузькоспеціалізовані знання, скільки системні методологічні концепти, знання фундаментального рівня, не автономні курси з окремих дисциплін, а взаємопов'язані міждисциплінарними зв'язками та спільними концептами навчальні цикли дисциплін, що забезпечує формування цілісної моделі дійсності, розвиток інтелекту та інтерконтекстуального продуктивного мислення, адаптивного до динамічних соціально-політичних, економічних і технологічних процесів, з високими потенціалами суб'єктної активності. Зазначені фундаментальні знання через свою універсальність і вплив на інші концептуальні моделі мають високу практичну застосованість у різних контекстах життя. У зв'язці з формуванням самостійності, критичності сприйняття, інтенції та вмінь до постійного самонавчання, активності та ініціативності, інформаційні навчальні технології підключаються для створення умов, в яких формується високоефективне мислення. Фахівці з таким мисленням, що характеризується фундаментальністю, системністю, суб'єктною активністю тощо, є найбільш затребуваними у інформаційному суспільстві, де виникає потреба не у запам'ятовуванні всієї потрібної інформації (що неможливо і не має особливого сенсу, враховуючи вільний доступ до майже безмірних обсягів електронних знань), а у її знаходженні, підборі, аналізі, застосуванні та виробництві [8;9].

Людина, яка навчається, сприймається не як пасивний об'єкт навчання, а як активний суб'єкт, який інтеріоризує знання у процесі своєї діяльності, здійснює суб'єктну активність, ставить та досягає навчальних цілей. Замість пропагування готової точки зору з приводу тих або інших явищ дійсності, з використанням інформаційних технологій у навчанні стимулюється розвиток власного осмислення та формування аргументованих особистих позицій, тобто стимулюється розвиток мислення, що досягається у співпраці з

вчителем і з іншими суб'єктами навчального процесу. Встановлення цілей навчання учням з боку вчителя замінюється визначенням ними власних навчальних цілей, побудовою індивідуальних траєкторій і темпів навчання, в залежності від власних особистісних особливостей, потреб, переваг і переконань. Таким чином, інформаційні технології стають не інструментами впливу вчителя на учнів для трансляції «готових знань», а інструментами розкриття їх власної суб'єктної активності, самостійної інтелектуальної творчості, мислення [5;8].

Питання з приводу того, чи слід обов'язково включати у дистанційний навчальний процес, що здійснюється у віртуальному середовищі, крім інтернет-комунікації, ще й «звичайне», безпосереднє спілкування, продовжує залишатися дискусійним і поки що не є вирішеним. На даний момент слід вказати на наявність тенденції постійного розвитку комп'ютерних технологій у спілкуванні, навчанні, трудовій діяльності, відпочинку тощо, в результаті чого інтернет-комунікація стає все більш реалістичною та зручною, а межа між комп'ютерно опосередкованим і безпосереднім спілкуванням стає все менш вираженою та все більше стирається [5;8;11].

Поєднуються та об'єднуються з комп'ютерними розробками як класичні, так і нові технології дистанційного навчання та освіти, що сприяють розвитку суб'єктної активності, серед яких проблемне навчання, навчання у кооперації (у співробітництві), модульне навчання, різнорівневе навчання, проектне навчання, групові дискусії, ділові ігри тощо [5;8;10].

Базові принципи навчання – науковості, активності, систематичності та послідовності, зв'язку з практикою, доступності, наочності, усвідомленості, індивідуалізації, інтерактивності, міцності засвоєння, поєднання колективних та індивідуальних форм навчання – зберігаються і при навчанні з використанням інформаційних технологій, зокрема у дистанційному форматі. Досягнення мети навчання є дидактичною основою як традиційного, так і комп'ютерно-опосередкованого навчання. Завдяки використанню

комп'ютерних технологій під час навчання може відбуватися перманентне відслідковування заданих показників навчального процесу, що дозволяє екстеріоризувати, проаналізувати та змодельовати інтелектуальну діяльність учня і на ґрунті цієї моделі розробити систему персонального гнучкого управління процесом його навчання, що сприяє розвитку суб'єктної активності, вмотивованості, надає ресурси для розвитку інтелекту в цілому [5;8;9].

В тих або інших освітніх і навчальних курсах і програмах, заснованих на використанні інформаційних технологій, основні дидактичні принципи можуть здійснюватися у комп'ютерно опосередкованому освітньому середовищі зі своєю специфікою: принцип науковості – може бути репрезентованим у застосуванні автоматичного контент-аналізу та виявленні заданих показників тексту, у збагаченні відображення та моделювання учбових матеріалів на ґрунті закономірностей функціонування інтелекту, у використанні програмного забезпечення для реєстрації важливих для досягнення мети навчальної системи параметрів навчання тощо; принцип активності – у тому, що учасник навчання, побудованого на інформаційних технологіях, в результаті застосування цілеспрямованих психолого-педагогічних впливів та продуктивного освітнього середовища, переважно сам ініціює та здійснює процес навчання, проявляє вмотивованість і зацікавленість у результатах навчання, розкриває потенціали суб'єктної активності; принцип систематичності та послідовності – у покроковій подачі взаємопов'язаних між собою завдань і навчальних матеріалів, у покроковій оцінці ефективності навчання (відповідний принцип має особливо значуще та результативне здійснення саме в контексті застосування інформаційних технологій, зокрема у віртуальному середовищі мережі Інтернет); принцип зв'язку з практикою – у поєднанні завдань для виконання у віртуальному середовищі з завданнями, що вимагають впровадження чи здійснення у «звичайній», «позавіртуальній» дійсності, що дозволяє формувати знання, вміння та навички для більш комплексного та

багатогранного застосування у практичних областях діяльності; принцип доступності – у підлаштуванні процесу комп'ютерно-опосередкованої освіти чи навчання під психологічні особливості учасників навчання, їхню інтелектуальну специфіку, можливості оперувати програмним забезпеченням; принцип наочності – у розширенні дидактичних функцій наочності, що діють при традиційному навчанні, таких як семантизація, презентація, систематизація мовних матеріалів, формування комунікативних ситуацій, створення психологічного контексту, що сприяє навчальному процесу, які ампліфікуються навчальними матеріалами різних модальностей (текстові документи, схеми, таблиці, графіки, фотографії, малюнки, аудіозаписи) чи декількох модальностей одночасно (відеоролики, мультиплікаційні анімації, динамічне 3D-моделювання); принцип усвідомленості – у побудові цілеспрямованої траєкторії власного навчання для досягнення учбової цілі, що здійснюється з використанням інформаційних інтернет-ресурсів (нові знання – результат суб'єктної активності учня, його діяльності, а не вчителя, оскільки досягаються по запиту учня, як результат його вибору та дій), з допомогою «наочного» спілкування та/або інтернет-комунікації з викладачем чи ведучим навчального курсу, іншими учнями; принцип індивідуалізації (що має особливо потужне здійснення саме у освіті та навчанні з використанням інформаційних технологій) – у підлаштуванні та адаптації навчальної програми та способів подання навчального матеріалу у відповідності до індивідуальних властивостей, потреб і можливостей окремих учнів, зокрема, можуть корегуватися складність навчальної програми, шляхи переходу до наступних етапів навчання, самі ці етапи, швидкість роботи з навчальним матеріалом, засоби стимулювання та допомоги при навчанні (матеріали для вивчення, мультимедійний контент, питання, підказки) та ін., учасник навчального процесу, у відповідності з індивідуальними психологічними особливостями та потребами, отримує доступ до нових навчальних матеріалів і завдань, повторює попередні, отримує потрібну собі допомогу, в більшості випадків, у зручному для себе

контексті, у потрібний час, а самі матеріали та допомога нерідко носять індивідуалізований характер; принцип інтерактивності (специфічний для комп'ютерно опосередкованого навчання) – в активній взаємодії учасника навчального процесу з програмним забезпеченням комп'ютерної системи, мережевими базами знань, електронними гаджетами, викладачем, іншими учасниками, при якій здійснюється зворотний зв'язок на виконані дії, підсилюється мотивація до навчального процесу та самостійність навчальної діяльності, розвивається суб'єктна активність; принцип міцності засвоєння (включає інтеріоризацію знань, умінь, навичок) – у розвитку можливостей самонавчання, індивідуальної роботи з навчальним матеріалом (зокрема, при роботі з матеріалами з мережі Інтернет), наявності регулярного зворотного зв'язку на навчальні дії (від викладача, тьютора, автоматизованих навчальних систем тестування тощо) та корегування подальших дій на цьому ґрунті; принцип поєднання колективних та індивідуальних форм навчання – у комбінації обох форм навчання, самостійної індивідуальної роботи та колективної роботи на ґрунті співпраці з ефектами групової динаміки (наприклад, в інтернет-тренінгах, вебінарах, групових чатах, коментуванні до навчальних матеріалів), задля досягнення більш високих результатів [5;8].

Дистанційні навчання та освіта, перш за все в контексті функціонування віртуальних освітніх середовищ, є чинником розвитку суб'єктної активності учасників навчального процесу. Серед технологій, що сприяють цьому розвитку, особливо виділяються дистанційні навчальні курси, інтернет-тренінги, вебінари, відео-конференції, онлайн-обговорення у форматі чатів та груп у соціальних мережах тощо. Суспільна актуальність застосування інформаційних технологій у дистанційному навчанні для розвитку суб'єктної активності підвищується з часом у зв'язку з переходом від індустріальної до постіндустріальної (інформаційної) формації, з кількістю користувачів інформаційних технологій взагалі та дистанційного навчання зокрема, що постійно зростає.

Висновки і пропозиції. В результаті дослідження розкрита роль інформаційних технологій у дистанційному навчанні для розвитку суб'єктої активності. Показано, що психологічний феномен суб'єктної активності визначається як міра прояву в діяльності індивідууму цілеспрямованості, що є націленою на перетворення зовнішньої (об'єктивної) та/або внутрішньої (суб'єктивної) дійсності. Фундаментальна освіта та навчання, використовуючи сучасні комп'ютерні технології, технології дистанційного навчання у віртуальному середовищі, що розширюють доступ учнів до масивів знань людства, полегшують обробку даних і надають можливості більш цілісно моделювати об'єкти, які вивчаються, націлена на забезпечення контексту формування сучасного, системного, динамічного мислення, здатного до високої продуктивності, активності та ініціативності, відкритого до саморозвитку, самокритики, альтернативних шляхів сприйняття та осмислення дійсності, спрямованого на постійне самонавчання та вдосконалення. У зв'язці з формуванням самостійності, критичності сприйняття, інтенції та вмінь до постійного самонавчання, активності та ініціативності, інформаційні навчальні технології підключаються для створення умов, в яких формується високоефективне мислення, формується суб'єктна активність.

Людина, яка навчається із застосуванням інформаційних технологій, зокрема у дистанційних навчальних курсах і віртуальних освітніх середовищах, сприймається не як пасивний об'єкт навчання, а як активний суб'єкт, який інтеріоризує знання у процесі своєї діяльності, здійснює суб'єктну активність, ставить та досягає навчальних цілей. Встановлення цілей навчання учням з боку вчителя замінюється визначенням ними власних навчальних цілей, побудовою індивідуальних траєкторій і темпів навчання, в залежності від власних особистісних особливостей, потреб, переваг і переконань. Таким чином, інформаційні технології стають не інструментами впливу вчителя на учнів для трансляції «готових знань», а інструментами

розкриття їх власної суб'єктної активності, самостійної інтелектуальної творчості, мислення.

До перспективних напрямків подальших досліджень відноситься розкриття психолого-педагогічних потенціалів спільного застосування та поєднання з ком'ютерними розробками як класичних, так і нових технологій дистанційного навчання та освіти, що сприяють розвитку суб'єктної активності, серед яких проблемне навчання, навчання у кооперації (у співробітництві), модульне навчання, різнорівневе навчання, проектне навчання, групові дискусії, ділові ігри тощо. Актуальним питанням є подальше вивчення можливостей застосування дистанційного навчання та освіти, що здійснюються в контексті функціонування віртуальних освітніх середовищ, як чинника розвитку суб'єктності учасників навчального процесу. Особливої уваги для подальшого психологічного аналізу в цьому контексті привертають дистанційні навчальні курси, інтернет-тренінги, вебіари, відео-конференції, онлайн-обговорення у форматі чатів та груп у соціальних мережах тощо. Суспільна актуальність застосування інформаційних технологій у дистанційному навчанні для розвитку суб'єктної активності підвищується з часом у зв'язку з переходом суспільства до інформаційної стадії розвитку, з кількістю користувачів інформаційних технологій взагалі та дистанційного навчання зокрема, що постійно зростає.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. Москва, 1980.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Москва: Мысль, 1991. 299 с.
3. Азлецкая Е.Н. Личностные и средовые детерминанты формирования субъектности личности : дис. ... канд. психол. наук. Краснодар, 2002.
4. Александрова Н.Х. Субъективность человека на поздних этапах онтогенеза. Нижний Новгород: Нижегородский гуманитарный центр, 2000.

5. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / М.Л. Смульсон та ін.; за ред. М.Л. Смульсон. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012.
6. Евстигнеева Ю.М., Собкин В.С. Место новых информационных технологий в жизни современного школьника. Москва: Центр социологии образования РАО. URL: http://www.auditorium.ru/aud/v/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&CounterThesis=1&id_thesis=58&PHPSESSID=5bc709800160e910b3b173fb2c664775 (дата звернення: 16.02.2019).
7. Жичкина А.Е. О возможностях психологических исследований в сети Интернет. Психологический журнал, 2000. Т. 21, № 2. С. 75-78.
8. Минькова Е.Н. Инфокоммуникационные технологии и педагогические инновации как фактор изменений традиционного обучения. URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=3375 (дата звернення: 22.02.2019).
9. Назар М.Н., Мещеряков Д.С. Когнитивный базис создания модели респондента. Научный поиск: Сб. научных работ студентов, аспирантов и преподавателей. Ярославль, 2013. Вып. 13. С. 153-159.
10. Назар М.М. Характерні психологічні особливості дистанційної освіти через мережу Інтернет. Медіаосвіта в Україні: наукова рефлексія викликів, практик, перспектив. Київ, 2013 р. URL: http://ispp.org.ua/bibl_11.htm (режим доступу: 28.02.2019).
11. Смульсон М.Л. Психологічні особливості віртуальних навчальних середовищ. *Актуальні проблеми психології*. Житомир: видавництво ЖДУ імені І. Франка, 2012. Т. 1. № 8. С. 116-126.
12. Maheu M., McMenamin J. Telepsychology Best Practices. New York: Oxford University Press Publication, 2012.

REFERENCES transliterated

1. Abul'hanova-Slavskaja K.A. Dejatel'nost' i psihologija lichnosti. Moskva, 1980.

2. Abul'hanova-Slavskaja K.A. Strategija zhizni. Moskva: Mysl', 1991. 299 s.
3. Azleckaja E.N. Lichnostnye i sredovye determinanty formirovanija sub'ektnosti lichnosti : dis. ... kand. psihol. nauk. Krasnodar, 2002.
4. Aleksandrova N.H. Sub'ektivnost' cheloveka na pozdnih jetapah ontogeneza. Nizhnij Novgorod: Nizhegorodskij gumanitarnyj centr, 2000.
5. Dystancijne navchannja: psihologichni zasady : monografija / M.L. Smul'son ta in.; za red. M.L. Smul'son. Kirovograd: Imeks-LTD, 2012.
6. Evstigneeva Ju.M., Sobkin V.S. Mesto novyh informacionnyh tehnologij v zhizni sovremennogo shkol'nika. Moskva: Centr sociologii obrazovanija RAO. URL: http://www.auditorium.ru/aud/v/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&CounterThesis=1&id_thesis=58&PHPSESSID=5bc709800160e910b3b173fb2c664775 (data zvernennja: 16.02.2019).
7. Zhichkina A.E. O vozmozhnostjah psihologicheskikh issledovanij v seti Internet. Psihologicheskij zhurnal, 2000. T. 21, № 2. S. 75-78.
8. Min'kova E.N. Infokommunikacionnye tehnologii i pedagogicheskie innovacii kak faktor izmenenij tradicionnogo obuchenija. URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=3375 (data zvernennja: 22.02.2019).
9. Nazar M.N., Meshherjakov D.S. Kognitivnyj bazis sozdanija modeli respondenta. Nauchnyj poisk: Sb. nauchnyh rabot studentov, aspirantov i prepodavatelej. Jaroslavl', 2013. Vyp. 13. S. 153-159.
10. Nazar M.M. Harakterni psihologichni osoblyvosti dystancijnoi' osvity cherez merezhu Internet. Mediaosvita v Ukrai'ni: naukova refleksija vyklykiv, praktyk, perspektyv. Kyi'v, 2013 r. URL: http://ispp.org.ua/bibl_11.htm (rezhym dostupu: 28.02.2019).
11. Smul'son M.L. Psihologichni osoblyvosti virtual'nyh navchal'nyh seredovyshh. Tehnologii' rozvytku intelektu. Kyi'v: Instytut psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny, 2012. URL:

http://psytir.org.ua/upload/journals/3/authors/2012/Smulson_Maryna_Lazarivna_-_Psychologichni_osoblyvosti_virtualnyh_navchalnyh_seredovysh.doc (data zvernennja: 09.01.2019).

12. Maheu M., McMEnamin J. Telepsychology Best Practices. New York: Oxford University Press Publication, 2012.